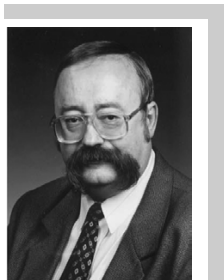

В. А. ГОЛОВЕНЬКО,
канд. політ наук

Valeriy A. Goloven'ko
Ph. D. in Political Science

ХАРАКТЕРНІ РИСИ КОМСОМОЛЬСЬКО- ПІОНЕРСЬКОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНОГО РУХУ

Український молодіжний рух зародився дуже давно. Його перші громадські структури виникли, як мінімум, ще наприкінці XVI ст. [1, с. 34; 2, с. 53], і пройшли складний шлях свого розвитку, дещо затухаючи впродовж XVIII ст., розширюючись у формах і методах діяльності впродовж XIX ст. Але становлення, формування українського молодіжного руху як складного соціального явища (мається на увазі не лише української за демографічною ознакою, а всієї молоді, яка проживала на українських землях у межах сучасних її кордонів) відбувалося протягом XX ст.

Беручи за основу, за головний критерій поділу історії молодіжного руху стан внутрішнього його розвитку, оцінюючи основні його складові частини, напрями і форми діяльності, автор цієї роботи підтримує думку науковців Державного інституту проблем сім'ї та молоді [3, с. 8], інших дослідників [4, с.40–41; 5, с.78–79] і виділяє в історії українського молодіжного руху такі чотири основних періоди:– *перший* (кінець XVI ст. – кінець XIX ст.) – зародження українського молодіжного руху; – *другий* (кінець X – X ст. – середина 20-х рр. XX ст. – для Радянської України,

до кінця 30-х рр. XX ст. – для Західної України) – становлення масового розвитку громадських структур українського молодіжного руху; – *третій* (середина 20-х рр. – для УРСР, кінець 30-х рр. (за винятком періоду Великої Вітчизняної війни) – для Західної України, Буковини, Закарпаття – середина 80-х рр. XX ст.) – комсомольсько-піонерський період українського молодіжного руху; – *четвертий* (з середини 80-х років – і до тепер) – відродження українського молодіжного руху на якісно новому рівні свого розвитку.

Кожний з цих періодів став важливою сторінкою в історії українського молодіжного руху і заслуговує на ґрунтовне дослідження. Проте нині на особливу увагу заслуговує третій з них – комсомольсько-піонерський період українського молодіжного руху.

Це обумовлено, з одного боку, тим важливим місцем, яке займали комсомольська і піонерська організації в суспільному житті Радянської України, а, з другого боку, також тією увагою, яка надається останнім часом ЛКСМУ, в цілому комсомолу в зв'язку з їх 85-річчям. Так, 18 вересня 2003 р. Верховна Рада України прийняла постанову „Про 85-ту річни-

цю ВЛКСМ та державну підтримку молодіжного руху”, а 2 березня 2004 р.– „Про 85-річчя ЛКСМУ та посилення ролі молодіжних громадських організацій у виховній роботі з молоддю” [6, с. 7–12].

В останньому документі окрім високої оцінки заслуг комсомолу перед суспільством рекомендується Кабінету Міністрів України розробити план заходів з нагоди 85-річчя ЛКСМУ, в якому, зокрема, передбачити: – проведення урочистих зборів та святкового концерту у столиці України місті-герої Києві; – вшанування на місцях ветеранів комсомолу та кращих представників сучасної молоді України; – впорядкування пам’ятних місць, пам’ятників і обелісків, пов’язаних з історією ЛКСМУ, музеїв комсомольської слави, відкриття нових експозицій у діючих музейних установах, виставок молодіжної літератури в середніх та вищих навчальних закладах; – доповнення навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів вивченням історії ЛКСМУ; – проведення в навчальних закладах виховних годин з історії ЛКСМУ із залученням ветеранів комсомолу [6, с. 11]. Отож, автор статті ставить за мету зробити спробу проведення історико-політологічного аналізу місця і ролі комсомолу в цілому і ЛКСМУ зокрема в суспільному житті країни. Що стосується історіографії комсомолу, то необхідно відзначити, що, незважаючи на те, що молодіжною, комсомольською проблематикою в колишньому СРСР займалося декілька тисяч дослідників, близько 4 тис. осіб захистили дисертації з молодіжної проблематики, щорічно в країні проводилися десятки регіональних, обласних і республіканських наукових конференцій, виходили сотні книг і брошур, тисячі статей про молодь [7, с.655], все ж таки за радянських часів вона питання становлення, розвитку спілки, її місця та ролі в системі політичної організації суспільства висвічувала однобоко.

Найцікавішими в радянській історіографії молодіжного руху були 20-ті – початок 30-х років. В СРСР тоді було видано близько 400 книг, брошур, збірників

статей з історії комсомолу [8, с.6]. Значна частина з них була присвячена ЛКСМ України. Найважливішу роль у їх публікації відіграв створений у 1922 р. при ЦК ЛКСМУ Істмол (Комісія з вивчення юнацького руху) з його відділеннями при обкомах і міськкомах комсомолу. У цілому ними було обубліковано окрім інших видань більше 30 збірників. На особливу увагу заслуговують 16 збірників „Юношеское движение” („Юнацький рух”), що видавалися в Харкові як періодичний орган Істмолу при ЦК ЛКСМУ з 1923 по 1933 р. [9, с.38 – 39]. Хоча література цього періоду теж мала певні заідеологізовані стереотипи та догматичні схеми, але містила чимало цікавих фактів, які в подальшому зникли зі сторінок історико-комсомольських досліджень. У ті роки була зроблена спроба узагальнюючих робіт, з’явилася також низка праць, присвячених альтернативним комсомолу організаціям, світовому молодіжному рухові.

Однак з початку 30-х років ситуація змінилася на гірше. З появою листа Сталіна Й. В. „Про деякі питання історії більшовизму”, який він направив у редакцію журналу „Пролетарская революция” в 1931 р., а потім виходом „Короткого курсу історії ВКП(б)” почалося формування сталінського бачення історії більшовицької партії, країни в цілому. Під це „прокрустово ложе” підганялася й історія комсомолу, молодіжного руху в цілому [10]. У процесі „загострення в країні класової боротьби” більшість керівних комсомольських працівників 20-х років, зокрема й тих, хто вивчав історію молодіжного руху, була оголошена „ворогами народу” і репресована. Вивчення історії не тільки молодіжного руху, але й навіть комсомолу зокрема, фактично припинилося. Саме в цей час був розпущений Істмол. Якщо й виходили деякі видання, то вони були дуже заідеологізованими та сфальсифікованими [11].

Лише наприкінці 50-х і в 60-і роки з’явилися нові дослідження історії комсомолу, що стосувалися як загальнореспубліканської, так і деяких місцевих організацій. На відміну від часу перших праць з

цієї проблеми, коли історія молодіжного руху була, по суті, самостійною галуззю, тепер вона втратила незалежне становище і перетворилася на частину історико-партійної науки. Так, із 932 дисертацій, присвячених комсомолу, що були захищені в СРСР до 1978 року, понад 250, у т. ч. 22 докторських, розглядали проблеми взаємовідносин партії з комсомолом, партійно-го керівництва спілкою [12, с. 27].

У найбільш концентрованому вигляді всі досягнення й недоліки в опрацюванні проблем історії комсомолу республіки відбилися у такій узагальнюючій праці, як „Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України”, перше видання якої вийшло напередодні п’ятидесятиріччя ЛКСМУ. Авторський колектив провів, безперечно, велику роботу: було досліджено значну кількість різноманітних джерел, зроблено спробу систематизувати і узагальнити історію комсомольської організації республіки. Разом з тим, це дослідження, як і вся тогочасна історико-партійна наука, відзначалося певною схематичністю, догматизмом, парадністю, лакуванням дійсності, замовчуванням „заборонених” чи „незручних” для партійної науки тем, подій, фактів, окремих осіб і кон’юктурним випинанням інших, безлюдністю багатьох сторінок. Показовим щодо цього є відсутність згадки про ряд керівних працівників першого покоління комсомолу України, навіть Компартії України, які потім „попали у немилість” до правлячого режиму (наприклад, про голову Раднаркому УСРР Раковського Х. Г., який відіграв значну роль у підготовці та проведенні перших трьох з’їздів КСМУ, про тогочасних перших секретарів ЦК КСМУ Гуревича Д. Г., Павлова Д. Д.), про таку значну сторінку в історії комсомолу, як період пошуку та боротьби з так званими „ворогами народу”. На жаль, значних змін не зазнали й наступні, доповненні видання цієї книги [13].

У 70–80-і роки інтерес до історії ВЛКСМ в цілому, ЛКСМУ зокрема, не тільки не спав, а навпаки розширився. У цей час в Радянському Союзі щорічно захищалося в середньому понад 70 дисер-

тацій з комсомольської проблематики [12, с. 28]. Розширялася тематика досліджень, у науковому обігу появилися нові документи, наводилися невідомі доти факти, цифри тощо. Необхідно відзначити праці Сулемова В. О., Льїнського І. М., Лукова В. А., Мошняги В. П., Криворученка В. К. [14]. Хоча ці роботи присвячені ВЛКСМ в цілому, проте в них можна багато чого цікавого знайти, що стосується ЛКСМУ. Необхідно також підкреслити й те, що багатий фактичний матеріал автори вимушені були підганяти під догматичні схеми, судження, висновки історико-партійної науки. Дослідники відмітали все невивідне і добирали лише той матеріал, який збігався з офіційним трактуванням історії комсомолу. У цих матеріалах майже нічого не сказано про інші молодіжні об’єднання.

У кінці 80-х років минулого століття глибокі зміни, що відбулися в житті країни і, відповідно, в історичній науці, торкнулися й історіографії молодіжного руху. Вийшло ряд видань, де робилася спроба критично переоцінити минуле і дати оцінку тогочасного стану молодіжного руху в цілому і комсомолу зокрема [15]. Більш глибока оцінка історії комсомолу, ЛКСМУ була зроблена в низці видань, дисертаційних роботах, які були підготовлені в незалежній Україні в 90-і роки минулого століття. Це, в першу чергу, стосується досліджень Головенька В. А., Корнієвського О. А., Прилуцького В. І., Зінько О. В. Значна робота була проведена дослідниками Державного інституту проблем сім’ї та молоді [16]. Проте, повне, об’єктивне вивчення історії комсомолу України, визначення його місця в тогочасному суспільному житті все ще чекає своїх дослідників.

Напередодні 85-річчя ЛКСМУ було презентовано досить велику за обсягами та зібраним матеріалом книжку „Комсомол України: Сторінки історії. Події. Портрети”. І хоча авторський колектив на основі численних спогадів представників старшого покоління комсомольців, різноманітних фотоматеріалів намагаються подивитися на історію комсомолу, ЛКСМУ

з вершин сьогодення, однак, як на думку автора цієї статті, все ж таки в цій історії залишається багато „білих плям”, суб’єктивних висновків.

Ось чому необхідно підкреслити, що детальний, вичерпний аналіз історії, місця і ролі ЛКСМУ в суспільному житті країни ще стане предметом не одного дослідження і не одного науковця. Цього вимагає необхідність створення повної і правдивої, без „білих плям”, прикрашування та очорнення історії комсомолу України як шляхом переосмислення уже написаного, так і виявлення дослідниками нових, раніш недоступних історичних джерел.

Автор цієї статті не ставить за завдання всебічно проаналізувати всі ті процеси, що відбувалися в ЛКСМУ, писати її історію, та й межі даної роботи не дозволяють цього зробити. Здійснюючи ж історико-політологічний аналіз діяльності комсомолу, особливу увагу необхідно звернути на те, що, по-перше, ВЛКСМ та його структурна складова частина – ЛКСМУ (як відомо ЛКСМУ уже на першому своєму з’їзді у червні 1919 р. заявила: „Комуністична спілка української робітничої молоді (*таку назву тоді носила ЛКСМУ – В. Г.*) є частиною РКСМ (*тодішня назва ВЛКСМ – В. Г.*). ЦК КСРМУ працює на правах крайового центру РКСМ” [17, с.7], і суттєво не змінювала такого становища майже до кінця свого існування), як породження тоталітарного радянського режиму, виконували в цей період у молодіжному середовищі роль громадської молодіжної організації, філії комуністичної партії, здійснювали функції держави щодо роботи з молоддю, активно впливали на формування законодавчої бази стосовно молоді, під їх керівництвом діяли молодіжні та дитячі засоби масової інформації. Це привело до того, що комсомол займав особливе місце в політичній системі суспільства.

Зупинимось більш детально на цьому. Майже з першого дня існування комсомолу комуністична партія заявила про те, що він працює під її безпосереднім контролем. Так, уже в листопаді 1918 р. (а перший установчий з’їзд комсомолу

пройшов у кінці жовтня того ж року!) у Циркулярному листі ЦК РКП(б) говорилося: „Російська Комуністична Спілка Молоді йде разом з РКП(б) в її боротьбі за комунізм, вона поширює ідеї комунізму серед робітничої і селянської молоді Росії, залучає її до активної політичної боротьби під прапором соціалістичної революції, захищає її правові та економічні інтереси” [18, с. 5]. А у вересні 1920 р. у новому листі ЦК РКП(б) висловився ще більш відверто: „Російська спілка комуністичної молоді з самого початку її виникнення була і є підсобною РКП(б) організацією, школою комунізму, в якій наша пролетарська і напівпролетарська молодь виховується в комуністичному дусі, набуває навиків революційно-організаторської роботи і цим самим підготовлюється до поновлення кадрів борців за соціалізм” [18, с. 38].

Однак, у перші роки свого існування комсомол ще міг заявити про певну свою організаційну незалежність. Так, у програмі КСРМУ, затвердженій на I з’їзді організації, говорилося: „Спілка, будучи з метою виявлення самостійності молоді цілком незалежною організацією, у своїй революційній роботі солідарна з Комуністичною партією (більшовиків). Зберігаючи свою самостійність, працюючи пліч-о-пліч з іншими комуністичними організаціями, разом з ними повинна йти до торжества комунізму” [19]. Проте, уже в 1922 р. на V з’їзді РКСМ з програмних документів спілки зникає положення про її автономність.

З кожним роком у процесі становлення тоталітарного радянського режиму перетворення комсомолу з незалежної молодіжної організації у філію комуністичної партії відбувалося все активніше.

У кінці 1928 р. Каганович Л. М. з трибуни пленуму ЦК ВЛКСМ проголосив, що ідея організаційної самостійності комсомолу є „грубою політичною помилкою” [8, с. 67]. На IX з’їзді ВЛКСМ у 1932 р. словосполучення „комсомол – резерв партії” був введений до визначення статусу спілки. Саме з цього часу комсомол був посаджений на коротку прив’язь, а потім інтегру-

вався в структуру партії, а разом з нею в структуру держави, тобто „одержавився”.

Таким чином, комсомолу відводилася роль інструменту, який сам не може проявляти ініціативу і почин, а має лише виконувати волю того, в чіях руках він знаходиться. Прийняття партійних директив зі всіх питань діяльності комсомолу поступово ставало звичайною справою, нормою взаємовідносин з комсомолом, партійні і комсомольські комітети до них звикли, а нові покоління комсомольських активістів вважали їх за норму.

У номенклатуру партійних документів були введені багато посад комсомольських працівників. Пленуми ЦК ВЛКСМ проводилися лише з дозволу ЦК ВКП(б), який контролював питання, що виносилися на їх розгляд, а то і визначав їх порядок дня, створював комісії для керівництва проведенням комсомольських з'їздів. Проекти документів з'їздів ВЛКСМ попередньо розглядалися в ЦК партії, обговорювалися на Політбюро. У Центральному Комітеті партії необхідно було погоджувати документи ЦК ВЛКСМ перед їх публікуванням. Дійшло до того, що коли в 1938 р. секретар ЦК ЛКСМУ С. Усенко на засіданні бюро ЦК ВЛКСМ заявив про те, що ЦК ВЛКСМ не повинен копіювати роботу ЦК ВКП(б), то ця заява була розцінена як антипартійна [25, с. 34]. ЦК ВКП(б), партійні органи на місцях часто проявляли диктат стосовно комсомолу, втручаючись у внутрішні справи спілки, обмежуючи самодіяльність у роботі комсомольських організацій. Про те, як на практиці відбувалося партійне керівництво молодіжною спілкою, може свідчити такий приклад, який стався в Україні. 13 березня 1925 р., коли в ЛКСМУ склалася чергова кадрова криза, Політбюро ЦК КП(б)У постановило: „Враховуючи внутрішній стан Бюро ЦК ЛКСМУ і неможливість подальшої узгодженої співпраці, зняти тов Павлова (1-й секретар ЦК ЛКСМУ – В. Г.) з роботи в ЦК ЛКСМУ і відізвати у розпорядження ЦК. Вирішити питання екстреного скликання Пленуму ЦК ЛКСМУ. До пленуму визначити склад Бюро ЦК ЛКСМУ”. 27 березня на новому засіданні Політбюро це

було зроблено. У той же день відбувся Пленум ЦК ЛКСМУ, який повністю виконав наказ свого „старшого товариша” і, плюс до всього, записав у своїй постанові: „Просити ЦК КП(б)У затвердити дане рішення”. Саме так – „просити”, а не просто інформувати про кадрові зміни у складі оновленого бюро [1, с. 79].

Функція комсомолу як філії комуністичної партії проявлялася ще і в тому, як партія здійснювала керівництво спілкою через молодих комуністів, яких вона направляла туди. Відповідно спільною вказівкою ЦК РКП(б) і ЦК РКСМ „Про взаємовідносини Російської комуністичної спілки молоді і Російської комуністичної партії (більшовиків)”, складеної на основі резолюції VIII з'їзду РКП(б) і резолюції пленуму ЦК РКСМ, уже в серпні 1919 р. визначалося, що всі члени РКП(б) до 20 років включно зобов'язані вступити в РКСМ [18, с. 38]. І хоча надалі цього не завжди дотримувалися, але тенденція зберігалася й інколи молоді комуністи складали досить значну частину як спілки в цілому, так і окремих її загонів зокрема. Так, у 1928 р. комуністи в рядах ЛКСМУ складали 10,4 %, а в таких найбільших окружних організаціях як Одеська, Артемівська, Луганська, Сталінська їх, наприклад, у 1926 р. було ще більше: відповідно 14,6 %, 13,4 %, 12,9 %, 12,5 % [20, с. 7]. Робилося все можливе, щоб комуністи посідали керівні посади в спілці майже з самого низу і до ЦК включно. Щоб забезпечити такий стан речей ще IV з'їзд КСМУ в 1922 р. ухвалив при виборі до комітетів установити спілковий і партійний стаж: для членів Центрального Комітету – трирічний спілковий і дворічний партійний, такий самий стаж для секретарів губкомів; для членів губкомів – дворічний спілковий стаж та такий же строк перебування в партії; для секретарів повіткомів – півторарічний спілковий та партійний стаж. Було також взято курс „на секретаря осередку партійця” [21, с. 84]. І ця тенденція зберігалася майже до кінця існування комсомолу.

Функція комсомолу як резерву партії виражалася ще й у тому, що з XI з'їзду

РКП(б) (1922 р.) вся молодь віком до 20 років могла поступити в партію лише через комсомол. Цей підхід зберігся й надалі, змінювався лише віковий ценз тих, кого приймали в партію. До початку 80-х років ВЛКСМ підготував і рекомендував у КПРС понад 15 млн. комсомольців [13, с. 229], одних лише представників ЛКСМУ з 1919 по 1986 р. було прийнято в партію 1 761 тис. осіб [22, с. 49]. Причому, сюди не включені ті українські комсомольці, що вступили в КПРС, перебуваючи в рядах Червоної та Радянської Армії.

Активно співпрацював комсомол і з державними органами, часто взагалі підміняючи їх. Комуністична спілка брала участь в роботі органів державного управління ледь не з першого дня свого існування. Ще в 1921 р. Радою Народних Комісарів РРФСР було видано постанову щодо проходження членами РКСМ практики у всіх державних закладах, що займалися питаннями праці, побуту, виховання юнацтва. З кожним роком вплив комсомолу на вирішення народногосподарчих, державних справ збільшувався. Дійшло до того, що 29 червня 1940 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову „Про неправильну постанову бюро Нижне-Чирського райкому ВКП(б) Сталінградської області від 12 червня 1940 року”, в якій говорилося:

„1. Скасувати, як неправильну постанову бюро Нижне-Чирського райкому ВКП(б) Сталінградської області від 12 червня 1940 року „Про виконання рішення XVIII з'їзду ВКП(б) про контроль над виробництвом комсомольськими організаціями”.

2. Роз'яснити бюро Нижне-Чирського райкому ВКП(б), що первинним комсомольським організаціям не надано право контролю діяльності адміністрацій підприємства” [18, с. 296].

І хоча дана постанова ЦК ВКП(б) розглядала діяльність конкретної, до речі не української, комсомольської організації, але приймалася тому, що практика втручання комсомолу у виробничі справи носила загальносоюзний, у тому числі і

український характер. Тому в одному із пунктів постанови було роз'яснено, що комсомольські організації відповідно до параграфу 66 Статуту ВКП(б) мають лише право „широкої ініціативи в обговоренні і постановці перед відповідними партійними організаціями всіх питань роботи підприємства, колгоспу, радгоспу, установи, пов'язаних з завданнями усунення недоліків у діяльності останніх і подання їм необхідної допомоги в поліпшенні роботи, в організації соціалістичного змагання та ударництва, в проведенні масових кампаній і т. д.” [18, с. 297].

Необхідно відзначити, що з 60-х років посилювалася робота ЦК ВЛКСМ щодо прийняття урядових рішень, націлених на вирішення умов життя, праці, навчання і відпочинку молоді. Між 1963 і 1973 рр. за участю комсомолу у цій сфері було розроблено і прийнято 250 постанов уряду, а з 1974 по 1977 р. – 945 спільних постанов [12, с. 205].

Оскільки ледь не з першого дня існування комсомолу комуністична партія вважала його єдиною формою громадського молодіжного руху і так як ця спілка відразу ж була проголошена резервом і помічником комуністичної партії, то ВЛКСМ отримала особливу правову легітимність: вона свідомо не йшла на те, щоб реєструватися у відповідності з чинним на той час законодавством стосовно громадських самодіяльних об'єднань Своєрідна ж правова легітимізація комсомолу постійно визначалася документами РКП(б) та самого комсомолу. Завершеної форми в партійних документах це набуло на XVIII з'їзді РКП(б) у 1939 р., коли в партійний статут було внесено окремий розділ „Партія і комсомол”.

Як важлива складова частина політичної системи тоталітарного радянського режиму ВЛКСМ намагався залучити в свої ряди якнайбільше молодих людей. У 1982 р., коли спілка мала найбільший кількісний склад за весь час свого існування, вона складалася з 42 млн. осіб. ЛКСМУ найчисельнішою була у 1986 р. – 6 742 тисяч членів [22, с.13]. Всього ж через комсомол за роки його існування пройшло близько

200 млн. громадян СРСР [8, с. 82]. Хоча комуністична спілка ніколи не об'єднувала абсолютну більшість молоді (у 1922 р. членами РКСМ було близько 2 % молодих людей країни комсомольського віку, у 1936 р. члени ВЛКСМ становили 15 %, в 1956 р. – 42 %, у 1974 році – 60 % молоді, ЛКСМУ в найкращий у цьому плані рік – 1986, об'єднувала 64 % юнаків та дівчат [1, с. 81]), але все ж усі ці роки вона була єдиною молодіжною організацією, через яку партія намагалася впливати на всю молоддь. Так, в Положенні про роботу Російської комуністичної спілки молоді серед учнів, затвердженому Оргбюро ЦК РКП(б) ще 11 травня 1919 р., стверджувалося, що „вся робота як серед робітничо-селянської, так і серед шкільної молоді, повинна бути об'єднана в руках Російської комуністичної спілки молоді” [18, с. 32]. У постанові ЦК КПРС від 3 жовтня 1968 р. „Про 50-річчя ВЛКСМ і завданнях комуністичного виховання молоді” говорилося: „ВЛКСМ є організатором і вожаком не лише членів спілки, але і всієї радянської молоді” [23, с. 551].

Необхідно підкреслити, що хоча впродовж майже всіх років існування тоталітарної радянської системи більшість молоді з різних причин у своїй масі все ж сприймала нав'язану їй форму молодіжного руху – комсомол, проте були все ж спроби і якое його урізноманітнити. Найбільш яскраво це проявлялося в роки, коли запроваджувалися хоч деякі демократичні реформи (в період так званої „хрущовської відлиги” і особливо в роки „перебудови”), але мали місце творення молоддю своїх громадських структур і в інші часи. Так, весною 1930 р., виступаючи на нараді в ЦК ЛКСМУ, голова ДПУ УРСР В. Балицький привів дані, що лише у 1929 р. 2221 молодих людей в Україні було заарештовано за участь в антирадянських організаціях і групах [1, с. 82]. І хоча необхідно враховувати і те, що, як ми зараз знаємо, більшість так званих антирадянських організацій у той час „творилося” самими працівниками ДПУ, але були, безумовно, і противники існуючого ладу.

Є також інформація про діяльність ряду антирадянських молодіжних об'єднань і пізніше: молодіжної організації студентів педучилища (9 чол.) та технікуму механізації Володимир-Волинська Волинської області (1947–1948 рр.), молодіжно-терористичних груп в селах Почапи (17 чол.) та Гончарівка (15 чол.) Львівської області (1950 р.), Молодіжної організації націоналістів (МОН) в містечку Луково (14 чол.) Волинської області (1950–1951 рр.) [1, с. 82]. Якщо ці молодіжні організації за своїм ідеологічним спрямуванням були антирадянськими, то існували в цей час і прорадянські громадські об'єднання молоді, які однак не хотіли діяти в межах офіційної напівдержавної структури – комсомолу. Так, у квітні 1936 р. на IX з'їзді ЛКСМУ говорилося про існування таких організацій у Києві – в середній школі № 44 організація „Дружба”, у середній школі № 55 „Союз мислячої інтелігенції”; у Ворошиловську (Донбас) – „Клуб універсалів”. Всі вони мали свої статuti і програми, діяли конспіративно, вважали, що комсомол себе віджив, хоча і не були антирадянськими. В 1952–1953 рр. у Харкові із учнів середніх шкіл № 107, № 108 та ремісного училища № 6 утворилася так звана підпільна комсомольська організація „Ком гвардія” ім. Олега Кошового (10 чол.), яка відповідно своїх програмних документів прославляла радянську владу, „вождя й учителя – товариша Сталіна”, але за формою діяльності та структурно не хотіла входити до комсомолу [1, с. 82–83].

Оцінюючи роль і місце комсомолу в житті молоді, суспільства в цілому, як на думку автора статті, необхідно говорити, що за більш як 70 років свого існування за радянської доби ця організація зробила багато чого позитивного, але були в її історії і чорні сторінки.

Позитивної оцінки, як на думку автора даного дослідження, заслуговує роль і місце комсомолу у військово-патріотичному вихованні молоді, боротьбі українського народу проти німецько-фашистських загарбників у роки другої світової війни. Так, ще у 1922 р. відповідно рішень IV з'їзду КСМУ комсомольські організації України

почали здійснювати шефство над Військово-Морським Флотом, 1-м кінним корпусом Червоного Козацтва. За кожною губерньською організацією був закріплений один з кораблів Чорноморського флоту чи підрозділ кінного корпусу. З 1928 р. комсомол став шефом ще і прикордонних військ, куди він направив тисячі своїх кращих вихованців. У листопаді 1928 р. бюро ЦК ЛКСМУ прийняло постанову про обов'язкове військово-навчання членів ЛКСМУ, які не мали військової підготовки. Встановлювався єдиний день військового навчання комсомольців. У 1940 р. в республіці членами Осоавіахіму було 711 тис. комсомольців, вони ж склали 80 % слухачів шкіл медсестер. Під час Великої вітчизняної війни на окупованій території діяло 12 підпільних обкомів, 264 міськомі та райкоми ЛКСМУ, біля тисячі комсомольських організацій і груп. Комсомольці склали 20 % всіх партизанів України. 8 875 комсомольців-партизанів були нагороджені орденами і медалями, 22 чоловіки удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Багато чого комсомолом було зроблено в даному напрямку і після війни. У 1986 р. в республіці працювало 380 оборонно-спортивних таборів та 1195 військово-патріотичних клубів і об'єднань [1, с. 67–68].

Не можна позитивно не оцінити тієї великої роботи, яку провів комсомол щодо залучення молоді до праці, підвищення ефективності суспільного виробництва, відбудови народного господарства республіки після Великої вітчизняної війни. Яскравими сторінками в історії комсомолу стала участь у спорудженні новобудов перших п'ятирічок – Дніпрогесу, металургійних гігантів Придніпров'я, Харківського тракторного заводу. Саме комсомольці стали одними із зачинателів руху за освоєння нової техніки, стаханівського руху. Про трудовий подвиг комсомольців 30-х років може свідчити той факт, що у 1936 р. в рядах ЛКСМУ було 190 орденоносців, серед них 67 дівчат. Комсомол України взяв активну участь у відбудові народного господарства, зруйнованого гітлерівськими окупантами.

У 1944 р. комсомол встановив шефство над відбудовою 94 шахт Донбасу. Уже в 1947 р. сюди приїхало 11 тис. комсомольців. Протягом 1947–1948 рр. тут на підземні роботи перейшло 20 тис. членів ЛКСМУ [30]. Справжній трудовий подвиг було здійснено в 1957 р., коли з допомогою ЛКСМУ в Донбасі було побудовано 37 нових шахт. Трудове виховання молоді продовжувалося і далі. Так, лише з 1971 до 1977 р. на ударних комсомольських будовах республіки було введено в дію 175 важливих об'єктів народного господарства [1, с. 68].

Славною сторінкою в житті комсомолу стала його участь у боротьбі проти неписьменності населення. Якщо врахувати те, що до революції 70 % населення у віці від 9 до 49 років були неписьменними, а до кінця уже першої п'ятирічки в Україні в основному неписьменність була ліквідована, то стане зрозумілим, яка гігантська робота тут була проведена. Саме комсомольці, навіть піонери були одними з ініціаторів і найактивнішими учасниками в роботі надзвичайних комісій по ліквідації неписьменності та добровільного товариства „Геть неписьменність”, яке утворилося в 1923 р. Велика заслуга комсомолу у створенні матеріальної бази піонерської організації, виховання дітей у цілому. Саме з ініціативи комсомолу, а в більшості випадків і при активній його участі, в республіці до 1986 р. було побудовано і діяло 817 Палаців, будинків піонерів і школярів, 316 станцій юних техніків, 229 станцій юних натуралістів, 28 екскурсійно-туристських станцій, 12 дитячих парків, 20 дитячих та юнацьких клубів з флотиліями. У піонерських та всіх інших таборах для старшокласників у середині 80-х років щорічно відпочивало понад 4 млн. учнів [1, с. 69]. З 1925 р. в Криму діяв всесоюзний піонерський табір „Артек”, а з 1937 р. в Одесі – республіканський піонерський табір „Молода гвардія”.

Не забуваючи про те, що комсомол завжди сповідував певну ідеологію – комуністичну, що він завжди був резервом і помічником КПРС, необхідно, однак, підкреслити, що спілка все ж відіграла знач-

ну роль у залученні молоді до суспільно-політичної діяльності, сприяла тому, що мільйони юнаків і дівчат саме в її рядах ставали активними громадянами суспільства. Так, в 1988 р. в ЛКСМУ працювало 15 тис. звільнених комсомольських працівників, було 1,5 мільйона виборного активу. Всі вони, звичайно, проходили в першу чергу школу внутрішньоспількової громадської роботи. Але не треба забувати і того, що велика кількість молоді за рекомендацією комсомольських організацій брала активну участь в управлінні державними справами. У 1937 р. відповідно до нової Конституції СРСР було обрано Верховну Раду СРСР, в якій 24,8 % депутатів були віком до 30 років. Тоді це був самий молодіжний парламент у світі. Серед депутатів Верховної Ради УРСР першого скликання (червень 1938 р.) було 34 (або 8,5 % загальної кількості депутатів) членів ВЛКСМ. У Верховній Раді наступних скликань їх кількість, особливо після 1971 р., постійно росла і піднялася в 1985 р. до 91 члена ВЛКСМ, що складало 14 %. Серед депутатів місцевих Рад народних депутатів республіки в цей же рік було 114 832 комсомольців. Депутати ж віком до 30 років склали тут 175 065 чоловік або 33,3 % всього складу [1, с. 69–70].

До негативних сторінок в історії комсомолу в першу чергу необхідно віднести його місце і роль у репресіях проти молоді в роки культу особи Сталіна. Це визнавав і сам комсомол. У резолюції II-го пленуму ЦК ЛКСМУ (МДС) (вересень 1990 р.) „Про історичне минуле комсомолу України”, яка була прийнята за дорученням XXVI з'їзду ЛКСМУ (МДС), зокрема говорилося: „В історії комсомолу є немало трагічних сторінок. Історичний факт, що Спілка не тільки не протидіяла деформаціям в суспільстві, породженим сталінізмом, але і в свій час сприяла створенню в країні атмосфери тотальної підозри, масової істерії, пошуку „ворогів народу”. Незважаючи на те, що сотні тисяч комсомольців, в тому числі і звільнених працівників, були репресовані, наша Спілка несе моральну відповідальність за злочини сталінської системи проти власного народу” [24].

Дійсно, ще з часу свого створення комсомол сповідував необхідність боротьби з класово чужими елементами як у суспільстві в цілому, так і в середині Спілки зокрема. С. Ігнат (Ейнгорн), який працював першим секретарем ЦК КСМУ на початку двадцятих років, виступаючи в 1929 р. на урочистому пленумі ЦК ЛКСМУ, присвяченому десятиріччю комсомолу республіки, згадував: „Нам прийшлося разом з нашою партією переборювати страшні труднощі. Спілка фактично росла не на спільковій роботі, а на боротьбі з класовим ворогом” (26, с.65).

Уже в кінці 1921 – на початку 1922 р. була проведена перша перевірка особового складу КСМУ, в ході якої було виключено з комсомолу 17 % всіх членів Спілки [13, с. 45]. У 20-і роки комсомол України брав активну участь у боротьбі з тими різноманітними ухилами, які мали місце в середині партії. Проведення в кінці 20-х – на початку 30-х років колективізації сільського господарства також сприяло дальшому поглибленню класової боротьби. Як відомо, за роки колективізації в Україні було експропрійовано понад 200 тис. селянських господарств. Активну участь у цьому взяв комсомол. Виступаючи на XVI з'їзді КП(б)У (січень 1934 р.), Генеральний секретар ЦК ЛКСМУ С. Анреєв доповідав, що за останні 15 місяців в республіці виключено з комсомолу як класово чужих, куркульсько-петлюрівських, націоналістичних елементів 18 638 чоловік [27, с. 362].

Вершиною ж для комсомолу республіки, як і в цілому для всієї країни, стали 1937–1938 рр. Серед всіх виключених з комсомолу у ВЛКСМ „ворожі елементи” склали: в 1937 р. 49,8 %, а в 1938 р. – 31,1 % (53). В ЛКСМУ лише за друге півріччя 1937 р. таких було 8 652 осіб [28, с.16]. Впродовж 1945–1953 рр. за різного роду „антирадянські політичні злочини” в Україні було заарештовано 43 379 осіб віком до 25 років [26, с. 74].

Причин того, що комсомол був одним із механізмів здійснення репресивної політики стосовно молоді, пошуку „ворогів народу” існувало багато. Проте, як на-

думку автора статті, однією з найважливіших є та, що як ВЛКСМ в цілому, так і ЛКСМУ зокрема, творилися як резерв, помічник комуністичної партії і, як і вона, були прибічником диктатури пролетаріату, активно сповідували в своїй роботі теорію класового підходу, а тому як щось буденне сприймали і брали на озброєння форми класової боротьби.

Такий підхід значною мірою спричинив ще одну чорну сторінку в історії комсомолу. Це стосується його боротьби з іншими молодіжними та дитячими організаціями.

Уже на II з'їзді комсомол України (травень 1920 р.) в одній із резолюцій записав: „Рух робітничо-селянської молоді повинен бути єдиним і комуністичним. Його єдиною формою є Комуністична Спілка Молоді України... Завдання КСМУ – вести боротьбу як з цими спробами дрібно-буржуазних елементів, груп і партій створити інші юнацькі молодіжні організації, так, головним чином, з уже існуючими організаціями молоді” [21, с.27].

Необхідно підкреслити, що у цій боротьбі комсомол, спираючись на могутній партійно-державний апарат, не гребував ніякими засобами. В січні 1922 р. ЦК РКСМ (законом якої був комсомол України) звернувся до керівництва ВЧК з пропозицією створити „спеціальний орган з представниками ЦК РКСМ для спогляду за некомуністичними організаціями молоді”. Погодившись з цією пропозицією, президія ВЧК зазначала, що комсомол може бути використаним як „осведомительний апарат”. З цього часу почалося тісне співробітництво КСМ з каральними державними органами. Спеціальний орган для боротьби з „антирадянськими молодіжними організаціями” активно діяв також у ДПУ УСРР. Внаслідок „плідного співробітництва” КСМУ та ДПУ сотні членів інших молодіжних об'єднань були репресовані [29, с. 49]. Подібне продовжилось і з приходом у 1939 р. радянської влади на Західну Україну.

Не інакше як чорною необхідно оцінити ту сторінку історії комсомолу, яка пов'язана зі стосунками спілки із Й. Сталіном. Як керівник правлячої комуністичної партії Й. Сталін, звичайно, займався питаннями комуністичної спілки молоді, вказував на її роль і місце в житті суспільства. Проте необхідно сказати, що увагу комуністичній спілці молоді він приділяв невелику. За тих 30 років, протягом яких він очолював партію, а це значить – практично і державу, Й. Сталін лише один раз виступив з промовою на з'їзді ВЛКСМ – на VIII (в той же час за цей період відбулося 6 з'їздів спілки), ще один раз він виступив на Всесоюзній конференції ВЛКСМ, три рази – на нарадах, присвячених комсомолові та молоді, направив кілька привітань молодіжним заходам, редакції газети „Комсомольская правда”. У деяких своїх роботах він говорив про комсомол як частину політичної системи. В його доповідях на з'їздах партії він лише формально згадував про комсомол і молодь. Необхідно підкреслити і те, що практично всі виступи Й. Сталіна відбулися в 20-і роки. Навіть у період Великої Вітчизняної війни, на фронтах якої комсомольці і молодь відігравали величезну роль, керівник партії і Верховний головнокомандуючий словом не згадав про них. Про те, що в кінці 20-х років, зламавши деякий опір комсомолу до організаційної самостійності, зробивши його „інструментом в руках партії”, партія і, в першу чергу, її Генеральний секретар Й. Сталін стали все менше приділяти уваги ВЛКСМ, а значить і молоді, говорять хоча б такі дані: протягом перших 11 років існування комсомолу (1919–1929 рр.) Центральний Комітет РКП (б) прийняв стосовно нього 51 документ, наступних 11 років (1930–1941 рр.) – 13, а наступних 11 років (1942–1953 рр.) – 5 [25, с. 43].

Разом з тим, в період культу особи Й. Сталіна на всіх заходах, що проводилися партійними та радянськими органами, і які були присвячені молоді, тим паче на всіх комсомольських заходах (від з'їзду ВЛКСМ до зборів первинної ком-

сомольської організації), в пресі, на радіо постійно підкреслювалася турбота Й. Сталіна про молодь, говорилося про те, що він приділяє їй щоденну увагу, стверджувалося, що саме Сталін підняв молодь на рівень передових людей суспільства, а через це молоді люди повинні гордитися тим, що їх зрощує, виховує і вчить сам Й. Сталін. З початку 30-х років комсомол все більше стали називати Ленінсько-Сталінським.

Вперше ж про Й. Сталіна, як вождя народів, вождя комунізму, в комсомолі широко стали говорити на IX з'їзді (січень 1931 р.). Надалі ж прославлення Сталіна на з'їздах комсомолу, на інших заходах росло навіть не в арифметичній, а геометричній прогресії. Це може підтвердити наступне. Якщо на VIII з'їзді ВЛКСМ ім'я Й. Сталіна звучало 6 разів, на IX – 80, то на X – уже аж 540 разів [26, с. 59]. На X з'їзді ВЛКСМ Й. Сталін був обраний у почесну президію, а на XI–у з'їзді, крім того, і почесним головою з'їзду. Причому, такий порядок існував не лише для всесоюзних з'їздів, а й практикувався на всіх комсомольських заходах аж до тих, які проводилися первинними комсомольськими організаціями. У зв'язку з 30-річчям ВЛКСМ у 1948 р. лист Й. Сталінові обговорювався у всіх комсомольських організаціях, у всій країні. Під ним, за свідченням комсомольських видань, поставили підписи 33,5 млн. осіб [25, с.169].

Культ особи Й. Сталіна приніс молоді, комсомолу величезний збиток, він всебічно негативно вплинув на життя спілки молоді, на напрями її діяльності. Він пронизав і скував усе життя комсомолу, молодого покоління. До здобутків ЛКСМУ, комсомолу в цілому не можна, звичайно, віднести й те, що впродовж усіх років свого існування вони намагалися нав'язати не лише членам своєї організації, а й молоді всієї країни лише одну – комуністичну ідеологію і активно боролися з прибічниками інших поглядів.

Були й інші негативні сторінки в історії ЛКСМУ. Так, оцінюючи роль і місце комсомолу в трудовому вихованні молоді, необхідно відзначити, з одного

боку, досить високу мобілізуючу його активність у цій справі (про це детальніше вже було сказано попередньо), а, з іншого боку, підкреслити і те, що все ж таки комсомол у руках тоталітарної системи виконував роль своєрідного „десятника”, „бригадира”, який вів юнаків і дівчат на трудовий подвиг, а інколи і заставляв їх виконувати нелегкі народногосподарські плани і соціалістичні зобов'язання п'ятирічок, і майже завжди неналежним чином ставився до створення для них необхідних умов для праці і відпочинку. Девізом комсомолу у цій справі можна вважати слова популярної в 70-і роки минулого століття пісні „Мой адресс – Советский Союз”: „Сегодня не личное главное, а сводки рабочего дня”. Підтвердженням цього може бути наступне: ще з кінця 20-х років почалося масове направлення молоді на ударні комсомольські будови. Лише за 10 передвоєнних років ВЛКСМ направив на ударні будови 850 тис. комсомольців, на відбудові зруйнованих війною об'єктів народного господарства трудилося за комсомольськими путівками уже понад мільйон юнаків і дівчат. У 1939–1940 рр. на новобудовах країни працювало понад 65 тис. посланців республіки, протягом 1954–1956 рр. на освоєння цілих земель ЛКСМУ направив понад 80 тис. юнаків і дівчат. Таким чином, можна говорити, що це дійсно було масовим явищем. Однак, лише в 1956 р. за ініціативи комсомолу державними органами для добровольців вперше були встановлені певні пільги та компенсації [1, с. 74–75].

Говорячи про негативи в діяльності комсомолу, не можна не сказати й про те, як творилися комсомольські організації на західноукраїнських землях. З одного боку, звичайно, було б помилково вважати, що тут не було прибічників комуністичної ідеології, радянської влади. Про це свідчить хоча б діяльність КСМЗУ ще до встановлення в Західній Україні радянської влади. Але, з іншого боку, факти свідчать про те, що тут населення сприймало радянську владу, її структури, до яких ми відносимо і комсомол, зовсім по-іншому, як це було на інших територіях України.

Разом з тим, з прийняттям 1 жовтня 1939 р. постанови ЦК ВКП(б) „Про створення комуністичних організацій у Західній Україні і Західній Білорусії” було категорично заявлено, що право на існування мають лише ці організації і, зокрема, в молодіжному русі – лише комсомол. Політичні ж противники почали знищуватися не стільки в політичних дискусіях, як напряму – фізично, головним чином, за допомогою репресивних органів. По-друге, за допомогою партійних комітетів, органів радянської влади комсомол активно почав створювати тут свої структури. Цей процес був перерваний Великою вітчизняною війною і поновився після звільнення західноукраїнських земель від німецько-фашистських загарбників. Йшов він з великими потугами. Про це, зокрема, свідчить прийняття 27 вересня 1944 р. постанови ЦК ВКП(б) „Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР”, це підтверджує і кількісний склад комсомольських організацій Західної України: вони на початку 1945 р. об’єднували лише 22 652 комсомольців [30, с. 24]. Ось чому були прийняті дієві міри на місцях, надана допомога з боку східних областей України, які направили сюди для роботи тисячі молодих комуністів, комсомольців. Багато з них, у тому числі і кадрових комсомольських працівників, загинуло тут в результаті боротьби з „класовими ворогами, українськими націоналістами”. Проте, проведена робота дала свої результати: у середині 1950 рр. в західних областях України було уже 250 тис. комсомольців [1, с. 76]. Але більш глибокий аналіз підтверджує те, що всі ці роки місцева молодь все ж насторожено ставилася до комсомолу. Показовим у цьому може бути комсомольська організація Львівського університету: в грудні 1946 р. на Х-ІІ з’їзді ЛКСМУ її критикував секретар ЦК КП(б) У за те, що тут із 1000 студентів з місцевого населення за півтора року в комсомол було прийнято лише 21 особу. Але навіть після цієї досить серйозної, як на той час, критики в 1946–1947 рр. в університеті вступило

в комсомол не більше, а навіть менше місцевої молоді – лише 11 чоловік [1, с. 76]. Якщо ж розглядати ситуацію в комсомольських організаціях Західної України в цілому, то хоча, як було сказано вище, вони до 1950 р. значно вирости, але місцева молодь складала в них лише 60%, причому у Чернівецькій області вона становила 56%, а у Львівській області – взагалі лише 31%. Особливо актуальним це було для сільської молоді. У Станіславській області, наприклад, в 1951 р. лише 9% юнаків і дівчат села були комсомольцями. Про те, що комсомол нав’язувався місцевій молоді можуть свідчити і такі дані: в 1950 р. серед звільнених комсомольських працівників Тернопільської, Львівської, Станіславської і Чернівецької області місцевих було тільки 25–30% [1, с. 76]. Лише в середині 50-х років комсомолу вдалося „переконати” молодь Західної України в необхідності існування в їх країї єдиної молодіжної організації – комсомолу. Але показовим є те, що саме тут, в Західній Україні, на початку 90-х років розвал комсомолу проходив найінтенсивніше. І насамкінець, кілька слів про те, чи міг комсомол бути іншим, чи міг він не залишити в своїй історії тих чорних сторінок, про які йшла мова вище. Теоретично – так, а практично – ні. Адже молодь була частиною всього тодішнього суспільства, а комсомол – гвинтиком, дитям тієї політичної системи, яка існувала за радянських часів. Виступаючи перед молоддю Москви та Підмосков’я на честь 70-річчя ВЛКСМ, тодішній генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов говорив: „Комсомол – це незамінна організація, політична школа для молоді країни соціалізму... Спілка молоді багато зробила для того, щоб країна наша була такою, якою вона є сьогодні” [31, с. 95].

Отже, якби комсомол почав проводити політику, яка б вступала в протиріччя з вимогами тоталітарного радянського режиму, його просто напроосто розігнали б, знищили б, як це було зроблено з тими молодіжними організаціями, які існували на початку 20-х років, стовирили б іншу організацію, що була б послухним „резер-

вом і помічником” партії. З іншого боку, нинішньому поколінню молодіжних працівників, лідерів громадських молодіжних організацій необхідно навчитися, критично оцінивши досвід старшого покоління, зокрема те позитивне, що мав комсомол, уміло використовувати та поглиблювати опробовані форми і методи роботи щодо сприяння соціалізації, розвитку молодих людей. Такий підхід піде на користь реалізації в країні нової державної молодіжної політики. Такий підхід в оцінці діяльності ВЛКСМ, ЛКСМУ, звичайно, не знімає провини з комсомолу за чорні сторінки в його історії, проте дає можливість зробити тверезі оцінки та висновки з врахуванням тогочасних особливостей суспільного розвитку, що, в свою чергу, дозволить нам не допустити повторення помилок минулого й успішно рухатись вперед.

лізації в країні нової державної молодіжної політики. Такий підхід в оцінці діяльності ВЛКСМ, ЛКСМУ, звичайно, не знімає провини з комсомолу за чорні сторінки в його історії, проте дає можливість зробити тверезі оцінки та висновки з врахуванням тогочасних особливостей суспільного розвитку, що, в свою чергу, дозволить нам не допустити повторення помилок минулого й успішно рухатись вперед.

1. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів). – К.: „А. Л. Д.”, 1997. – 160 с.
2. Головенько В. А. Студентський рух сучасної України у дзеркалі соціології// Студентський рух у сучасній Україні: реалії, тенденції та перспективи розвитку. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (17 жовтня 2002 року). – К.: Національний аграрний університет; Державний комітет у справах сім’ї та молоді, 2002. – С.53–57.
3. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. – К.: Наук. думка, 1993. – 237 с.
4. Корнієвський О. А., Якушик В. М. Молодіжний рух та політичні об’єднання в сучасній Україні. – К.: Київське братство, 1997. – 132 с.
5. Кулік В., Голубоцька Т., Голубицький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: Дослідження. – К.: Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 460 с.
6. Комсомол України: Сторінки історії. Події. Портрети. – К.: Концерн „Видавничий Дім „Ін Юре”, 2004. – 716 с. 7. Ильинский И. М. Молодежь и молодежная политика. Философия. История. Теория. – М.: Голос, 2001. – 696 с. 8. Галаган А. А. Неоткрытые страницы истории (О „белых пятнах” и „черных дырах” истории Ленинского комсомола). – Саратов, 1989. – 96 с.
9. Див.: Стрельський Г. В. Мемуари перших комсомольців як історичне джерело // Український історичний журнал.–1989. – N12. – С.37–48.
10. Див.: За більшовицьку історію Ленінського комсомолу. – Харків–Одеса: Молодий більшовик, 1932. – 190 с. 11. Див.: Двадцять років Ленінської комуністичної спілки молоді України (укр. та рос. вид.). – К.: Молодий більшовик, 1939. – 132 с.
12. Ильинский И. М. ВЛКСМ в политической системе советского общества. – М.: Молодая гвардия, 1981. – 239 с.
13. Див.: История Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Украины. Коллектив авторов. Издание третье, дополненное. – К.: Молодь, 1978. – 776 с.
14. Сулемов В. А. Союз молодых борцов. Теория, исторический опыт и современные проблемы коммунистического строительства. – М.: Молодая гвардия, 1982. – 399 с.; Ильинский И. М. ВЛКСМ в политической системе советского общества. – М.: Молодая гвардия, 1981. – 239 с.; Луков В. А. Молодежное движение в социалистическом обществе. Вопросы теории и практики. – М.: Молодая гвардия, 1987. – 220 с.; Мошняга В. П. Молодежь в борьбе за мир и социальный прогресс. – М.: Мысль, 1981. – 231 с.; Криворученко В. К. Единство цели. – М.: Молодая гвардия, 1980. – 312 с.
15. Молодежь – 89. Общественное положение молодежи и вопросы молодежной политики в СССР. – М.: ВКШ при ЦК ВЛКСМ, 1989. – 231 с.; Молодежь и демократизация советского общества. Социологический анализ. – Минск: Наука і тэхніка, 1990. – 133 с.; Молодежный ренесанс. (Проблемы социализации молодежи). – М.: Наука, 1990. – 236 с.; Самодетельные объединения молодежи: вопросы и ответы. – К. Общество „Знание”, 1989. – 32 с.; Материалы научно-практической конференции „ЛКСМ Украины: пути обновления”. – К.: Ін-т підвищення кваліфікації кадрів і актива при ЦК ЛКСМ України, 1990. – Вып. 1. – 141 с.; Вып. 2. – 135 с.; Галаган А. А. Неоткрытые страницы истории (О „белых пятнах” и „черных дырах” истории Ленинского комсомола). – Саратов, 1989. – 96 с.; Позывные истории. Выпуск 9. – М.: Молодая гвардия, 1990. –

- 208 с.; *Криворученко В. К.* В тисках сталинщини: трагедія комсомола. – М.: Молодая гвардия, 1991. – 212 с.; *Очерки истории ВЛКСМ (В поисках истины)*. – Саратов: Издание Саратовского университета, 1991. – 244 с.; *Табачник Д. В., Головенько В. А., Корнієвський О. А.* Чорні роки комсомолу України. – К.: Молодь, 1990. – 136 с.; *Табачник Д. В., Розтальний В. М.* Комсомол України: трагічні сторінки історії. – К.: Товариство „Знання” УРСР, 1990. – 48 с.; *Повертаючись до джерел*. – К.: Молодь, 1990. – 70 с. та інші.
16. *Головенько В. А., Корнієвський А. О.* Український молодіжний рух: історія та сьогодення. – К.: Наукова думка, 1994. – 111 с.; 1. *Головенько В. А.* Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико–політологічний аналіз основних періодів). – К.: „А. Л. Д.”, 1997. – 160 с.; *Прилуцький В. І.* Небільшовицькі молодіжні об’єднання в УСРР в 20–і роки. – К.: Ін–т історії АН України, 1993. – 58 с.; *Зінько О. В.* Молодіжний рух в УСРР у 20–ті роки. (Історіографічний аналіз літературних джерел 20–х – 30–х років). Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1993; *Молодіжний рух України: історія та сучасність. Збірник матеріалів*. – К.: НФВ „Студцентр/ НІКА–Центр”, 1998. – 120 с. 17. *Історія ЛКСМУ в резолюціях та постановах з’їздів*. – Х.: Держвидав України, 1927. – 232 с.
18. КПРС про комсомол і молодь. Збірник резолюцій і рішень з’їздів, конференцій і постанов ЦК. 1917–1956. – К.: Молодь, 1958. – 379 с..
19. З’їзд юних борців// Молодь України. – 1989. – 21 березня.
20. Ленинский комсомол Укрины в цифрах, Х.: Юношеский сектор издательства «Пролетарий», 1926. – 84 с.
21. ЛКСМ України в рішеннях з’їздів та конференцій. 1919– 1966. – К.: Молодь, 1969.–671 с.
22. ЛКСМ України в цифрах і фактах. Довідник. – К.: Молодь, 1987. – 190 с.
23. Наследникам революции. Документы партии о комсомоле и молодежи. – М.: Молодая гвардия, 1969. – 580 с. 24. Комсомольское знамя. – 1990. – 18 сент.
25. *Криворученко В. К.* В тисках сталинщини: трагедія комсомола. – М.: Молодая гвардия, 1991. – 212 с.
26. *Головенько В. А.* Комсомол України в період сталінських репресій // Молодіжний рух України: історія та сучасність. Збірник матеріалів. – К.: НФВ „Студцентр/ НІКА–Центр”, 1998. – С. 51–82..
27. X – I з’їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Стенографічний звіт. – К.: Більшовик, 1934. – 540 с.
28. *Головенько В. А.* Следствие продолжается...(О месте и роли комсомола Украины в репрессиях, проводимых в период культа личности Сталина)// Ракурс. – 1991.– № 11. – С. 2–23. 29. *Прилуцький В. І.* Небільшовицькі молодіжні об’єднання в УСРР в 20–і роки. – К.: Ін–т історії АН України, 1993.– 58 с. 30. *Партийное руководство комсомолом в период завершения строительства социализма. Из опыта Компартии Украины. 1946–1958 г. г.* – К.: Молодь, 1978. – 214 с.
31. Ленин, партия, молодежь.– М.: Политиздат, 1990.– 463 с.

Подано до редакції 21.06.2004

Abstract. The article provides a review of the *Komsomol* movement in Ukraine: its origin, development and decline. The author stresses the importance of studying the experience of the *Komsomol* organisation, which may be used by the contemporary youth organisations.